

ભારતીય રાજનીતિના પરિબળો

ડૉ. કિરપાલસિંહ કે. પરમાર

રાજ્યશાસ્ત્ર વિભાગ

શ્રી એ. આર. એસ. સખીદા આર્ટ્સ કોલેજ, લીંબડી

ભારતીય રાજનીતિમાં ભૌગોલિક વિવિધતા હંમેશા પ્રબળ રહી છે. ભારતની ભૂગોળ વિવિધતાઓથી ભરેલી છે, એક તરફ જ્યાં માઈલોમાં પથરાયેલું રણ છે, તો બીજી તરફ ઊંડો દરિયો છે, જ્યાં પૂર્વમાં ઊંચા હિમાલયના હિમાચ્છાદિત પર્વત શિખરો છે. બીજી તરફ ગરમ પ્રદેશ. આ ભૌગોલિક વિવિધતા લોકોની રહેવાની આદતો, કપડાં, ખાવાની ટેવો, રીતરિવાજો, પરંપરાઓ અને વિચારોમાં ભિન્નતા સર્જે છે. જેની સીધી અસર અહીંના રાજકીય વાતાવરણ પર પડી છે. રાજકીય માહોલ સ્થળ પ્રમાણે બદલાય છે. અહીંના રાજકારણ પર માત્ર શાસ્ત્રો જ નહીં પરંતુ સત્તાનો પ્રભાવ પણ પડતો રહ્યો છે. જેના કારણે ભારતીય રાજકારણમાં પરિવર્તન, ઉથલપાથલ, સ્થિરતા-અસ્થિરતા જેવા તત્વો હંમેશા અસરકારક રહે છે.

ભારતમાં ઘણી વિદેશી શક્તિઓનું શાસન રહ્યું છે. આ તમામ શાસકો દ્વારા કેટલાક વિશેષ નિયમો, કાયદાઓ અને જોગવાઈઓ પણ લાગુ કરવામાં આવી હતી, જેણે ભારતીય રાજકારણ અને ભારતીયોના જીવનના સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, ધાર્મિક વગેરે ક્ષેત્રો પર તેની અસર છોડી છે. આનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ આધુનિક ભારતીય લોકશાહી પ્રણાલી છે, જે સંપૂર્ણપણે વિદેશી શાસનની ઉપજ છે. લગભગ 200 વર્ષના લાંબા શાસનમાં બ્રિટિશ શાસન દ્વારા ભારતીય લોકોને અંકુશમાં રાખવા અને તેમનો સહયોગ મેળવવા માટે ઘણી મહત્વપૂર્ણ કાયદાકીય જોગવાઈઓ લાગુ કરવામાં આવી હતી. આઝાદીની પ્રાપ્તિના સમય સુધીમાં, ભારતના રાજકારણીઓને ખબર હતી કે ભારત જેવા દેશમાં શાસન વ્યવસ્થા ચલાવવા માટે લોકશાહી પદ્ધતિ એ સૌથી યોગ્ય વિકલ્પ છે, તેથી બંધારણ

સભાએ બ્રિટિશ મોડેલ પર આધારિત લોકશાહી પદ્ધતિ અપનાવી. . 26 જાન્યુઆરી 1950ના રોજ ભારતને લોકશાહી રાષ્ટ્ર જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું. આ સાથે ભારતની રાજકીય સફર શરૂ થઈ જે સતત ચાલુ છે. આજે ભારતને આઝાદ થયાને સાત દાયકા વીતી ગયા છે, ભારતનું બંધારણ વિશ્વનું સૌથી મોટું બંધારણ છે. આજે ભારતીયો તેમના મૂળભૂત અધિકારોથી વાકેફ છે, તેઓ રાજકારણમાં ચાલતી ગતિવિધિઓથી પણ વાકેફ છે.

હાલમાં દેશમાં કુલ 29 રાજ્યો અને 9 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો બન્યા છે, આ રાજ્યોની રચના પાછળ ભૌગોલિક પરિબલો જવાબદાર છે. જ્યાં કોંગ્રેસ જેવી રાષ્ટ્રીય સ્તરની પાર્ટીને પણ પ્રાદેશિક વિવિધતાને કારણે નકારી કાઢવામાં આવી છે. ખાસ કરીને દક્ષિણ ભારતના રાજ્યોમાં દેશના રાજકારણ પર પ્રાદેશિક પક્ષોની હંમેશા અસર રહી છે. દેશનું રાજકારણ હંમેશા બાહ્ય અને આંતરિક પરિબલોથી પ્રભાવિત હોય છે. આજે ભ્રષ્ટાચાર, કોમવાદ, જાતિવાદ, ધાર્મિકતા, પ્રાદેશિકવાદ, નોકરશાહી, દબાણ જૂથો, આતંકવાદ જેવા તત્વો ભારતીય રાજકારણને અસર કરે છે. ભારતીય રાજનીતિ પર નજર કરીએ તો સ્પષ્ટ થાય છે કે આજે એક તરફ દેશમાં આધુનિકતાનો પ્રભાવ વધી રહ્યો છે, તો બીજી તરફ રાજકીય પક્ષો વર્ષો જૂની જાતિ પ્રથાનો વોટ બેંક તરીકે ઉપયોગ કરવામાં વ્યસ્ત છે. જાતિ વ્યવસ્થા એ ભારતની પ્રાચીન સામાજિક વ્યવસ્થાનું પરિણામ છે. જેઓ હજુ પણ પોતાનો પ્રભાવ જાળવી રહ્યા છે, જો કે આધુનિકતાએ તેનો પ્રભાવ અમુક અંશે ઘટાડ્યો છે, પરંતુ રાજકીય પક્ષો રાજકીય લાભ મેળવવા માટે રાજકારણના માધ્યમમાં વિરોધ ઉભો કરતા રહે છે. ખાસ કરીને ચૂંટણીના સમયે જાતિવાદની અસર વધી જાય છે. બહુજન સમાજવાદી પાર્ટીની રચના જાતિવાદના આધારે કરવામાં આવી છે, તમામ રાજકીય પક્ષો જાતિવાદનો ફાયદો ઉઠાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. આ માટે તે રાષ્ટ્રીય હિતને પણ ભૂલી જાય છે.

ભારતના બંધારણ દ્વારા અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ માટે વિશેષ આરક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું. જોકે આ આરક્ષણ થોડા સમય માટે કરવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ વોટબેંકના રાજકારણને કારણે અનામતની મુદત લંબાવવામાં આવી છે. આજે શિક્ષણની સાથે સાથે નોકરીઓમાં પણ અનામતની નીતિ લાગુ કરવામાં આવી છે. અનામત દ્વારા આ જાતિઓને ચોક્કસ લાભ મળ્યો છે પરંતુ સમાજમાં અસમાનતા અને અશાંતિની સ્થિતિ સર્જાઈ છે. જેના કારણે ખાસ કરીને યુવાનો દ્વારા અનામતનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. આરક્ષણ માટે સમર્થન અને વિરોધની નીતિ મંડલ કમિશનના અહેવાલના અમલ પછીથી અમલમાં છે. કારણ કે ભારતમાં મોટાભાગની નોકરીઓ સરકાર દ્વારા જ આપવામાં આવે છે. તેથી, છેલ્લા કેટલાક દાયકાઓમાં, ઘણી જાતિઓ દ્વારા પોતાને અનામતની સૂચિમાં મૂકવાની હિલચાલ થઈ છે. રોકાયેલ છે. જેને સરકારી નોકરી મેળવવાના શોર્ટ કટ તરીકે જોવામાં આવી રહી છે. ગુજરાતમાં પટેલો, રાજસ્થાનમાં જાટો, ઝારખંડમાં કુર્મીઓ, મહારાષ્ટ્રમાં મરાઠાઓએ જાતિના આધારે અનામતની માંગણી શરૂ કરી છે.

ભારતીય રાજનીતિને પ્રભાવિત કરનારા તત્વોમાં કોમવાદની વિશેષ અસર જોવા મળી છે. આજે તે એક મોટી સમસ્યા બની ગઈ છે. ભારતીય બંધારણ દ્વારા સાંપ્રદાયિકતાને ખતમ કરવા માટે ઘણી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે, પરંતુ સમયાંતરે કોમવાદના નામે રમખાણો અને આતંકવાદ જેવી ઘટનાઓ બનતી રહે છે. રાજકીય પક્ષોનું સ્વાર્થી રાજકારણ, લઘુમતીઓનો ડર, મતનું રાજકારણ, ધાર્મિક મતભેદો અને તુષ્ટિકરણનું રાજકારણ વગેરે જેવા અનેક પરિબલો સાંપ્રદાયિકતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે જવાબદાર છે. ભારતમાં, સાંપ્રદાયિકતા ઓછા ધાર્મિક અને વધુ રાજકીય કારણોસર અસરકારક રહી છે, કારણ કે રાજકીય પક્ષો સત્તા મેળવવા માટે સાંપ્રદાયિકતાનો ઉપયોગ કરે છે.

આઝાદીના સમયથી ભારતમાં ભાષાશાસ્ત્રના આધારે નવા રાજ્યોની રચનાની માંગ કરવામાં આવી રહી છે, જેના માટે દેશમાં અનેક આંદોલનો થયા છે. જે બાદમાં લોહિયાળ સંઘર્ષમાં પણ પરિવર્તિત થયો હતો. આંધ્રપ્રદેશની સ્થાપના સૌપ્રથમ ભાષાવિજ્ઞાનને કારણે થઈ હતી. આજે પણ ભાષાશાસ્ત્રનો પ્રભાવ ભારતમાં રાજકારણ પર છે. સમયાંતરે રાજ્યો વચ્ચે ભાષાના આધારે મતભેદો જોવા મળે છે. જે નવા રાજ્યની રચનાની માંગ પર જ સમાપ્ત થાય છે. ભાષાવાદ એ પ્રાદેશિકવાદને જન્મ આપવાનું સૌથી અસરકારક પરિબલ રહ્યું છે. પંજાબમાં 'ખાલિસ્તાન'ને લગતા આંદોલન પાછળનું મુખ્ય કારણ ભાષાવાદ હતું. વર્તમાન રાજકારણમાં પ્રદેશવાદ અસ્થિરતાનું કારણ બની ગયો છે. જેના કારણે દેશમાં નવા રાજ્યોની રચનાની માંગ ઉઠી છે. જેના માટે લોકો ધરણાં, પ્રાંત, સૂત્રોચ્ચાર, ધરણાં, હડતાલ વગેરેનો ઉપયોગ કરી રહ્યાં છે. પ્રાદેશિકતા એક તરફ દેશના વિભાજન તરફ દોરી જાય છે, સાથે સાથે રાષ્ટ્રીય એકતાની ભાવનામાં ઘટાડો થાય છે. જેના કારણે લોકો પોતાને ભારતીય કહેવા કરતાં પંજાબી, ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી કહેવા પર વધુ ભાર મૂકે છે. ભારતમાં ઘણા રાજકીય પક્ષો પ્રાદેશિકવાદને પ્રોત્સાહન આપે છે. આંધ્રપ્રદેશમાં તેલુગુ દેશમ, તમિલનાડુમાં ડીએમકે અને એડીએમ. ના. જમ્મુ અને કાશ્મીરમાં નેશનલ કોન્ફરન્સ, મહારાષ્ટ્રમાં શિવસેના વગેરે પ્રાદેશિક રાજકીય પક્ષો છે.

ભારતીય રાજકારણમાં પક્ષોનો પ્રભાવ સૌથી વધુ છે. કોંગ્રેસ પાર્ટી દેશની સૌથી જૂની રાજકીય પાર્ટી છે. સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી, આ પક્ષ દેશના મુખ્ય રાજકીય પક્ષ તરીકે ઉભરી આવ્યો, જેનો શ્રેય પક્ષના મહત્વપૂર્ણ અને શક્તિશાળી વ્યક્તિત્વ ધરાવતા નેતાઓને જાય છે. પક્ષના પ્રભાવશાળી નેતાઓના પ્રભાવને કારણે કોંગ્રેસ લાંબા સમય સુધી દેશમાં સ્થિર સરકાર ચલાવી શકી હતી. આજે પણ કોંગ્રેસ પાર્ટી રાજકારણમાં પોતાનો દબદબો જાળવી રહી છે. ભારતના છેલ્લા 67 વર્ષના ઇતિહાસમાં કોંગ્રેસે સૌથી વધુ વખત ચૂંટણી જીતી છે. હાલમાં ભારતીય જનતા આ પાર્ટી દેશની સૌથી મોટી રાજકીય પાર્ટી છે. આ પાર્ટીનો પાયો 1951માં શ્યામાપ્રસાદ મુખર્જીએ જનસંઘના નામથી

નાખ્યો હતો. આ પાર્ટી 1977માં જનતા દળમાં ભળી ગઈ હતી. વર્તમાન ભારતીય જનતા દળ 6 એપ્રિલ 1980 ના રોજ શ્રી અટલ બિહારી વાજપેયીના નેતૃત્વ હેઠળ અસ્તિત્વમાં આવ્યું અને કોંગ્રેસ પક્ષના વિકલ્પ તરીકે ઉભરી આવ્યું. ત્રણ વર્ષ સુધી સરકાર ચલાવ્યા બાદ ભારતીય જનતા પાર્ટીનું વિઘટન થયું. તે પછી 1984ની સામાન્ય ચૂંટણીઓ બાદ આ પાર્ટી ફરી રાજકીય મંચ પર ઉભરી આવી અને હાલમાં આ પાર્ટી નરેન્દ્ર મોદી અને અમિત શાહના નેતૃત્વમાં સફળતાપૂર્વક સરકાર ચલાવી રહી છે.